

"ADIGE" VE "ÇERKES" SÖZCÜKLERİ İLE İLİŞKİLENDİRİLMELERİ ÜZERİNE

Mayıs 2026 BER HİKMET

Adıgece bir sözcük olan "Adıge" adının ortaya çıkışı ve anlamına daha önceki bir yazıda değinilmişti. Bu yazıda da Adıgelerin -ve anavatanlarında onlarla yaşamdaş olmuş halkların- Türkçede "Çerkes/Çerkez" adıyla anılmaları ile bu adların "Adıge" adıyla ilişkilendirilmesine değinilecektir.

Bilindiği gibi, yaklaşık bir on yıldan bu yana bazı Adıge aktivist ve politik gruplar Adıgelerin kendilerini -özellikle uluslararası alanda- "Çerkes" adıyla anmaları gerektiğini kesin ve keskin bir dille ifade ederek, sözcüğün telaffuzunda da en küçük farklılığa -örneğin "Çerkez"- taviz vermeksizin topluma yerleştirmeye çalışmaktadırlar.

Adıgece olmayan "Çerkes/Çerkez" sözcüğü bu telaffuzlarıyla sadece Türkiye'de kullanılmaktadır. Esasen bu haliyle sözcük -onu "Şerces (Шәрцәс)" olarak telaffuz eden- Adıgece fonetiğine de uygun değildir. Bu sözcüğün telaffuzlarının Anadolu'da yerel farklılık gösterdiği de izlenebilir: Anadolu'nun batı bölgelerindeki telaffuzu genellikle "Çerkes" şeklinde iken, orta ve doğu bölgelerindeki telaffuzu çoğunlukla "Çerkez" şeklindedir. Bu bölgelerde yaşayan Adıgeler ile -onlar gibi- kendilerini "Çerkes/Çerkez" adıyla ifade edenler de bu yerel telaffuzlara tabidir. – Ve muhtemeldir ki, bu telaffuz farklılıklarının temelinde de bu bölgelerin tarihsel yerel dillerinin -sonek ses-etkisi vardır.

Bu ifadelere uygun olarak, yetiştiğim bölge bakımından söz konusu sözcüğü telaffuzum da "Çerkez" şeklindedir. Böyle olsa da, bu yazı sürecinde -şu aktivistlerin hatırına- "Çerkes" adını kullanayım derim.

*

"Adıge" adı yerine Adıgelerin "Çerkes" adının kullanılması gerektiği tezini dayatan bu kesimler bu adın yabancılar tarafından yalnızca Adıge'lere atfedilmiş olduğunu iddia ederek, bu konuyu bazı bilimsel kurumların görüş ve raporlarıyla da doğruladıklarını beyan ederler. Böylece, "Adıge" olmayanların kendilerini "Çerkes" kimliğinde ifade etmelerine bilimsel destekli olarak engel çıkarmakta ve onları dışlayıp ötekileştirmektedirler.

Bu gruplar "Adıge" kavramı ile "Çerkes" kavramı arasında bir aynılık ve eşitlik olduğunu beyan ederek, "Adıge = Çerkes" formülünü de kullanırlar. – Farklı dillerden iki sözcüğün birbirine matematiksel bir eşitliği!

"Adıge" sözcüğü ile "Çerkes" sözcüğünün bu eşitliği bu sözcüklerden birinin farklı bir girdi/değişken almasına –farklı bir yorumuna- engel olup, farklı dillerdeki bu iki sözcüğün birbirine eşitliği mutlak şekilde garanti altına alınmış olur! Ancak, farklı dil ve kültürlerde oluşmuş olan iki sözcüğün anlamsal olarak birbiriyle tam örtüşme sağlaması mümkün değildir. Sosyal bilimlerde böyle bir eşitlik ve denkliğin -denklemin- yeri olamaz.

Sosyal bilimlerin konusu olan olay ve olgular "oluş" halinde ve değişken durumda olup, dönüşümsel karaktere sahiptirler; eğrisel/dairesel formlarda ifade bulabilirler ve "π" sayısız ifade ve çözümleri olamaz. Eğrisel ve daireysel formların düzlem geometride işleme tabi tutulmalarının uygunsuzluğunda ortaya çıkan faturadır "π" sayısı da.

Burada Adıgecenin eğrisel ve daireysel formları ifade eden şu sözcüklerini de girmek uygun düşer: "хьурыфэ" sözcüğü "oluş (хьу) görünmlü (фэ)" anlamında "eğrisel" formların ifadesidir; "хьуреј" sözcüğü ise, "oluşa (хьу/хьур) ait olan (ей)" anlamında "daire/yuvarlak" formun ifadesidir.

Bu ifadelerle birlikte, sosyal bilimlere konu olan olgular "belirsizlik" niteliklerine sahip olup, kompleks matematikte ifade bulabilirler. Konu ettikleri olguların bu belirsizliklerinden dolayı da sosyal bilimler kolaylıkla güdülenebilir olma niteliklerine sahiptir.

Böyle olmakla da, sosyal bilim araştırmaları zordur; uygun koşullar gerektirir: kesin tarafsızlık, önkoşulsuzluk, geniş hareket alanı ve kısıtlamasızlık, özgür ortam gerektirir. – Konu ettiğimiz eşitliğin mucid(ler)inin veya kullanıcılarının ortamları da malum.

*

Konu ettiğimiz bu eşitleme Adıgeleri "Çerkes" adı ve kimliğinde kendilerini ifade eden ortak kültür havuzundan, kültürel ve folklorik çevresinden koparıp yalıtılmak ve yalnızlaştırmak işlevi görür. Birleşip kendine güç devşirmek ihtiyacı bulunan ve tarihsel topraklarında buluşarak bir birlik kurmak niyeti bulunan bir halkın bu tür yaklaşımlarla kendini yalnızlaştırması; yeniden buluşmak niyetinde olduğu tarihsel topraklarında bugün de yaşamakta olup, kültürel ve folklorik birlikteliği bulunan dostlarını ve komşularını kendinden uzaklaştırması ve ötekileştirmesi akıl alır bir durum değildir.

Adıgecede "kopukluk, ilişkisizlik, ilgisiz işleyiş"ler "kötü" ve "çirkin" kavramlarını verir {ep, em; leј; yae} ki, Adıgeleri kendi kültürel ve folklorik ortamı ile çevresinden koparmak ve tecrit etmek anlamına geldiğini ifade ettiğimiz yukarıdaki girişimlerin ve sonuçlarının bu dildeki anlamı ve karşılığı açıktır. Bir toplumu kendi çevresinden koparma ve "tecrit" ile hedeflenen şey, eğer bir sıkı "iç dayanışma" ise, bu –Ece Ayhan'ın deyişini kullanırsak- bir "kötülük dayanışması" olur.

Bu girişimlerden maksat -sözüm ona- sıkı bir "ideoloji" ise, bu da –Can Yücel'in deyişini kullanırsak- tam da bir "idiotloji" olur.

Bununla kalmayıp, konu ettiğimiz eşitliği savunanlar –veya içlerinden bir kesim- "Adıge"ler arasından bir kesimi de dışlayıp ötekileştirme çabası içindedirler ki, bu haliyle, kendi kurdukları bu eşitlik ile eylemlerinin idrakinde olduklarını söylemek de zor.

Yani, bunca yanlış ve tutarsızlık akıl alır gibi değil... bu işte bir "bit yeniği" var.

*

"Çerkes" adına/sözcüğüne ilişkin etimolojik ve tarihsel izlerin günümüzde kolaylıkla ulaşılabilir bilgiler olması bakımından, burada bunlardan uzunca bahsetme gereği yoktur. Ancak, "Çerkes" adına ilişkin köken araştırmalarında en eski kaynaklar Antik Yunan'a ilişkin olduğu açıktır ki, Kafkasya'nın tarihsel Adıge yerleşimine ilişkin bu bölgesinin "Kerketai" olarak adlandırıldığına ve bu bölge halkının da "Kerket, Ciraces" gibi adlarla anıldığına ilişkin kayıtlar mevcuttur. Günümüzde Avrupa dillerindeki "Circas/Circasian/Circassien" gibi adların temelinde de bu Eski Yunan kaynakları olmalıdır. Ayrıca, Türkçe ve Arapçada muhtelif anlamlandırılmalarına da rastladığımız "Çerkes/Çerkez; Çarkas, Şarkas, Çerakisi" gibi adlar ile Rusçada kullanılan "Çerkasi, Çerkaski" gibi adların temelinde de bu tarihsel kullanım biçimlerinin olması mümkündür.

İşte bu süreçle günümüze gelmiş olup, Adıgelerle birlikte aynı topraklarda kültür ve folklorik nitelikleriyle yaşamda olmuş insanların dışarıdan adlandırıldığı ortak bir ad ve üst kimlik niteliğine sahip olmuştur "Çerkes" adı.

Bu adın bu tarihsel niteliğiyle anavatanda yeniden keşfine ve kullanıma sokulması girişimlerine ilişkin sürece de değinmek gerekir.

Bilindiği üzere, sürgün sonrasında anavatanda kalmış olan Çerkeslerin yaşamış olduğu bölgeler Sovyetler Birliği'nde farklı etnik grupların birliğinde üç farklı bölge olarak tanımlanmış olup, bu bölgeler Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra özerk/bağımsız cumhuriyet statüleriyle şöyledir: Kabadey Balkar Cumhuriyeti, Karaçay Çerkes Cumhuriyeti, Adıgey Cumhuriyeti.

Ancak, Sovyetler birliğinin dağılması sonrasında gelişen kimlik bilinciyeler ki, bu adlanma biçimlerinden kaynaklı rahatsızlık kendisini göstermeye başlamış olup, her etnik grup kendi kimliğine ilişkin bölge ve adları talep etmeye başlamıştır. Süreç içinde cumhuriyeti oluşturan etnik gruplar arasında bu konuya ilişkin -kısmen diyalogla- bazı çözüm önerileri de ortaya çıkmıştır.

Bu süreçte, sözü geçen üç cumhuriyete yaşayan Adıgelerin –aktivist ve aydınlarının- geliştirdiği bir öneri de kendilerini "Çerkes" olarak tanımlamak ve bunun kayıtlarla tescillenmesini sağlamak olmuştur. Böylece, üç ayrı cumhuriyette yaşayan Adıge etnik grubuna mensup insanlar kendilerini –örneğin, nüfus sayımlarında- "Çerkes" adı altında tanımlanacaklar ve aynı ulus olduklarını net bir şekilde beyan etmiş olacaklardı. Aynı zamanda, -Rus (Kazak/Ukrain) nüfus dışında- kendileriyle yaşayan farklı etnik kimlikleri de kapsayan birleştirici bir üst ad/kimlik niteliği taşıması bakımından, cumhuriyetlerde yaşayan Adıge olmayan etnik grupların da "Çerkes" adından rahatsızlık duymayacakları da değerlendiriliyordu.

Bu sürece girildi ve başlangıçta da bir sorun ortaya çıkmadı; ancak, sonrasında işler değişti ve sürecin de etkin olarak yönetilememesiyle etnik gruplar arası gerginlikler kendini göstermeye başladı. Kısacası, Adıgelerin kendi tarihsel topraklarında ortak kültür ve geçmişe sahip bulunduğu diğer etnik gruplarla birlikte dışarıdan adlandırıldıkları "Çerkes" ortak adını kullanmaya ilişkin girişimler –bu adın bu birleştirici niteliği nedeniyle de olmalı ki- engellendi ve yerini halklar arası sürtüşmelere bırakmaya başladı.

Bu yazının başlarında ifade ettiğimiz "Çerkes" adının "Adıge" adına eşitlenmesiyle kullanımının da "Çerkes" adının -burada ifade ettiğimiz gibi- birleştirici özelliğiyle kullanımına girilen zamanlarda ortaya çıkıp alevlendiği izlenebilir ki, "bit yeniği" ifadesi bundandır.

Konu ettiğimiz birleştirici nitelikteki bir adın kullanılması girişimlerinin –el birliği ile- baltalanarak engellenmesi ve halklar arası gerginliklerin yaşanmasını izleyen süreçte başka bir "birleştirici(!)" niteliği olan "radikal islam"ın bölgede hızla yayılmasını –göz yumulması ve sanki teşvik de edilmesiyle- izliyoruz...